

Katarzyna Purc-Kurowicka

Politechnika Rzeszowska
ORCID: 0000-0003-1082-2772

Błażej Jurgilewicz

APEIRON Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego w Krakowie
ORCID: 0000-0003-1380-5580

ETYKA PRAWNICZA W POLSCE W XXI WIEKU**Wprowadzenie – zagadnienia definicyjne**

Etyka jest jednym z pięciu głównych działów filozofii i występuje obok ontologii (ogólnej teorii bytu), epistemologii (ogólnej teorii poznania), logiki (ogólnej teorii poprawnego rozumowania i uzasadniania twierdzeń) oraz estetyki (określanej jako teoria piękna). Mówiąc natomiast o etyce prawa (prawniczej), zauważyć należy, że jest ona jedynie kawałkiem (fragmentem) prawoznawstwa, który plasuje się w ogólnej refleksji nad prawem obok metodologii nauk prawnych, socjologii prawa, teorii prawa i etyki prawa.

Etyka jest zarówno pojęciem kontekstowo niekiedy tak wieloznacznym, jak i dziedziną tak szeroką oraz o tak bogatej i długiej historii¹.

Termin „etyka” po raz pierwszy zastosował Arystoteles w opracowaniu *Etyka nikomachejska*. Uznał, że etyka to etos, czyli wzór charakteru człowieka oraz obyczaju – określonego i ogólnie przyjętego sposobu zachowania się w miejscu zamieszkania.

Potocznie termin „etyka” rozumiany jest jako zespół norm moralnych przyjętych w określonym czasie przez określoną grupę ludzi, grupę społeczną jako punkt odniesienia dla oceny danego postępowania, w celu połączenia grupy wokół pewnych wartości. Etyka może być synonimem terminu „moralność”. Z kolei zgodnie z założeniami filozofii etyką jest nauka o moralności, która oczywiście odnosi się do różnych aspektów. W aspekcie normatywnym rozumie się ją jako naukę moralności, a w aspekcie opisowo-wyjaśniającym etyka traktowana jest jako nauka o moralności.

¹ Zob. np. R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza*, Warszawa 2011, s. 23–35; A. MacIntyre, *Krótką historia etyki*, Warszawa 2000.

Wspomniana etyka normatywna określa, co jest moralnie dobre, a co złe, oraz stara się wytyczyć (ukazać) pewne właściwe pod względem moralnym ogólne normy postępowania. Etyka ta dzieli się na aksjologię (naukę o wartościach) oraz deontologię (naukę o powinnościach).

O etyce opisowej mówi się, że polega ona na analizowaniu, opisywaniu oraz wyjaśnianiu moralności obiegowej w czasie i określonych środowiskach społecznych². Etyka ta wskazuje źródła oraz funkcje moralności, ponadto zajmuje się badaniem ocen, norm, wzorców osobowych, ideałów i sposobów ich uzasadniania, aczkolwiek – co istotne – nie ocenia i nie wartościuje ich.

Mówiąc o prawie, zauważyć należy, że ogólnie jest to system norm prawnych, które uznawane są za abstrakcyjne i jednoznacznie określone nakazy postępowania. Nakazy te mogą powstać w wyniku np. działania państwa czy innego organizmu społecznego. Normy prawne ustanawiane są przez organy władzy i są stosowane pod groźbą przymusu. Nie ulega wątpliwości, że prawo winno występować w zgodzie z etyką. Prawo traktowane jest jako całościowy zespół norm powstałych w celu uregulowania funkcjonowania państwa, a etyka winna rozstrzygać, co jest dobre, a co jest złe. Celem prawa jest regulowanie pewnych stosunków. Mówiąc ogólnie – i etyka, i prawo są swoistym regulatorem zachowania osób i grup społecznych³.

Według *Wielkiej encyklopedii Oxford* etyka to „dziedzina filozofii zajmująca się wartościowaniem ludzkich czynów, czyli moralnością. Określa znaczenie pojęć moralnych i analizuje teorie wyznaczające postępowanie człowieka oraz różne definicje dobra. Nazywana jest również filozofią moralności”⁴. Z kolei *Słownik języka polskiego* podaje, że etyka to „ogół ocen i norm moralnych przyjętych w danej epoce i zbiorowości społecznej, moralność. Nauka o moralności zajmująca się opisem, analizą i wyjaśnieniem rzeczywiście istniejącej moralności i ustaleniem dyrektyw moralnego postępowania”⁵. W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* wskazuje się na dwa podstawowe znaczenia słowa „etyka”: „1) ogół zasad i norm moralnych, przyjętych w danej epoce; 2) nauka o moralności zajmująca się opisem, analizą i wyjaśnieniem rzeczywiście istniejącej moralności i ustaleniem dyrektyw moralnego postępowania”⁶. W tym pierwszym znaczeniu etyka jest w swojej istocie w gruncie rzeczy utożsamiana z moralnością.

Na gruncie języka potocznego widać to zwłaszcza w formie przymiotnikowej – termin „etyczny” w różnych kontekstach znaczy bardzo często po prostu to samo, co „moralny”. Jednak gdy zestawić ze sobą rzeczowniki „moralność” i „ety-

² Szerzej: J. Ziobrowski, *Struktury uzasadniania przekonań moralnych* [w:] *Etyka o współczesności. Współczesność w etyce*, red. D. Sepczyńska, M. Jawor, A. Stoiński, Olsztyn 2016, s. 15.

³ <http://roznice.com/polityka-i-prawo/roznice-miedzy-etyka-a-prawem/> (8.01.2021).

⁴ *Wielka encyklopedia Oxford*, t. V, Warszawa 2008, s. 168.

⁵ *Słownik języka polskiego*, t. I, red. M. Szymczyk, Warszawa 1978, s. 559.

⁶ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. A–J, red. S. Dubisz, Warszawa 2008, s. 858.

ka”, to ukazać się dwa różne znaczenia. Właściwy przykład podają J. Hartman i J. Woleński⁷: „Już w starożytności przez etykę rozumiano rozważania o moralności, w szczególności filozofię moralności. W różnych kontekstach kodeks moralny i kodeks etyczny znaczą prawie to samo, chociaż moralność lekarska i etyka lekarska na pewno nie wyrażają tego samego. Gdy mówimy, że moralność lekarska jest taka, a nie inna, mamy na ogół na myśli to, jak lekarze rzeczywiście postępują, a gdy rozważamy etykę lekarską, interesują nas wskazania, jak lekarze powinni postępować. Dokonajmy zatem takiego uściślenia: moralność jest to fakt społeczny, który polega na tym, że ludzie postępują (z uwagi na dobro i zło moralne) tak, a nie inaczej, zaś etyka to zbiór wskazań, jak mają postępować”.

Ustalenie określonego, różnego od moralności znaczenia etyki nie oznacza oczywiście, że tak pojęta etyka jest fenomenem homogenicznym, a zwłaszcza że w historii etyki, od starożytności aż po współczesność, wypracowano jakiś jeden zuniformizowany sposób prezentacji i rozwiązywania problemów etycznych⁸.

W trakcie rozważań wskazać należy, że kodeks etyczny to katalog standardów zachowań etycznych określających sposób postępowania i zachowania pracowników; jest zbiorem określonych najważniejszych zasad i wartości etycznych wyznaczających standardy postępowania urzędników publicznych na rzecz realizacji interesu publicznego⁹. Kodeks etyki zawodowej to również określony i jasno zapisany zespół norm, regulacji, które precyzują konkretne zachowania jako zgodne z moralnego punktu widzenia. Jest to rodzaj zasad, do których należy się stosować w trakcie czynności *stricte* zawodowych. Kodeks etyki zawodowej dotyczy głównie zawodów wykonywanych na rzecz interesów publicznych, wymagających jak największego zaufania społecznego. To właśnie zasady i normy etyczne są źródłem i bazą kodeksu etycznego, a samą etykę w tej sytuacji można zdefiniować następująco: to ogół norm moralnych uznawanych w danym czasie przez jakąś zbiorowość społeczną za pewien określony punkt odniesienia dla oceny i regulacji postępowania w celu integracji grupy wokół pewnych wartości, synonim moralności¹⁰.

Kodeks etyki zawodowej ma zazwyczaj swoje źródła w prawach i zasadach tworzonych przez konkretne grupy lub klasy społeczne już na długo przed zdefiniowaniem tego konkretnego terminu. Powszechnie uznaje się, że podstawą był kodeks rycerski, który definiował, w jaki sposób rycerz winien się zachowywać. Charakter kodeksów rycerskich sytuuje je wśród tzw. kodeksów deontologicznych.

⁷ J. Hartman, J. Woleński, *Wiedza o etyce*, Bielsko-Biała 2009, s. 19.

⁸ T. Ślipko, *Zarys etyki ogólnej*, Kraków 2002, s. 22–38.

⁹ Szerzej na temat etyki pracy, zaangażowania organizacyjnego i nieetycznym zachowaniu proorganizacyjnym: M. Chrupała-Pniak, D. Grabowski, *Etyka pracy, przywiązanie organizacyjne a gotowość do podejmowania działań nieetycznych zachowań proorganizacyjnych – raport z badań*, „Psychologia Społeczna” 2016, nr XI, s. 69–83.

¹⁰ Zob. np. A. Stanek, *Kodeks etyczny jako narzędzie zarządzania relacjami z pracownikami*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2000, vol. 4; R. Wiśniewski, *Za i przeciw kodyfikacjom etycznym firm*, „Diametros” 2005, nr 6, s. 135–139.

Przestrzeżenie ich gwarantowało danemu wojownikowi dobrą opinię i godne życie. W dobie krucjat oraz w późnym średniowieczu podejmowano próby kodyfikacji, lecz nigdy nie udało się osiągnąć ujednoczenia. W tej sytuacji zasady rycerskie pozostawały prawem niepisany, honorowym.

Przestrzeżenie norm etyki zawodowej zawartych w danym kodeksie etycznym daje rękojmię zaufania społecznego. W związku z tym, że – jak wspomniano – tyczy się to zawodów o dużej odpowiedzialności społecznej, to maksymalnie duże zaufanie jest niezbędne do tego, aby dane społeczeństwo było w stanie funkcjonować¹¹.

Etyka a prawo – synergia pojęć

Etyka i prawo to dwa bardzo różne pojęcia. Oczywiście jest, że prawo powinno być moralne, etyczne, jednak nie zawsze tak jest. Ludzie od zawsze dążyli do tego, żeby prawo było jak najbardziej związane z moralnością i sprawiedliwe, jednak ten cel jest bardzo trudny do osiągnięcia. Czym jednak prawo różni się od etyki?¹² Na pewno w tym, że oddziaływanie etyki na prawo przejawia się głównie w zorganizowaniu życia społecznego, kształtowaniu zachowań jednostek, ale na innej płaszczyźnie i na podstawie innych środków¹³.

Rola ocen i reguł moralnych zawsze będzie widoczna na każdym etapie funkcjonowania prawa w społeczeństwie, a wpływ moralności jest dostrzegalny również w obszarze konsekwencji obowiązywania prawa w stosunku do członków społeczeństwa¹⁴ (także innych jednostek organizacyjnych w kontekście socjologicznym, a więc wchodzących w ich skład ludzi), którzy w sensie subiektywnym (świadomym) przestrzegają norm prawnych¹⁵.

„O olbrzymim wpływie moralności na funkcjonowanie sprawiedliwości i funkcjonowanie człowieka zwracał uwagę także Jan Paweł II, który w swym krytycznym stanowisku wskazywał, że niekiedy sprawiedliwość staje się mechanizmem niszczenia jednych, którzy w danym momencie dziejów stali na przeszkodzie «nowej» sprawiedliwości, przez tych, co w danej chwili byli jej orędownikami. Taka rzekoma sprawiedliwość prowadzić mogła do niszczenia drugich, zabijania, pozbawiania ich wolności”¹⁶.

Ocena moralności przez prawo może prowadzić do uznania wyższości normy prawnej nad moralną ze względu na wyrażane przez nie wartości bądź w ogóle

¹¹ https://mfiles.pl/pl/index.php/Kodeks_etyki_zawodowej (8.01.2021).

¹² Zob. hasło *Etyka, problemy* [w:] *Encyklopedia filozofii*, t. I: A–K, red. T. Honderich, Poznań 1998, s. 221–224.

¹³ J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowe*, Lublin 2009, s. 59–62.

¹⁴ Szerzej: T. Przesławski, *Rola etyki w systemie prawnym*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, s. 28.

¹⁵ W. Dawidowicz, *Wstęp do nauk prawno-administracyjnych*, Warszawa 1974, s. 51–52.

¹⁶ J. Czajowski, *Człowiek w nauce Jana Pawła II*, Rzym 1983, s. 91.

odrzućcenie wartości chronionych przez moralność¹⁷; podejście to nie jest jednak uzasadnione, bowiem prawo, które ma przecież charakter społeczny, regulując życie danej zbiorowości, zawsze służy czyimś interesom¹⁸.

Na płaszczyźnie tworzenia prawa wyraźnie widać, iż to właśnie moralność jest podstawą oceny prawa, aczkolwiek pojawia się i pogląd przeciwny, że to reguły prawne stanowią kryterium oceny dla norm moralnych. Takie stwierdzenie opierane jest głównie na założeniu, że prawo i moralność mogą się odnosić do różnych hierarchii wartości lub odmiennie szeregowanych wartości¹⁹, inaczej dóbr pierwszych (podstawowych).

W ramach prowadzonych rozważań można mówić o typach etyki prawniczej: deontologia (etyka zasad/obowiązków), konsekwencjalizm (etyka skutków) oraz aretologia (etyka cnót). Te trzy typy refleksji etycznej są w pewnym sensie wprawdzie konkurencyjne i przeciwstawne wobec siebie, ale we współczesnej nauce próbuje się zmniejszyć ten stan napięcia pomiędzy nimi i tworzy się różnego rodzaju formy hybrydowe²⁰.

Deontologia jest określana przede wszystkim jako etyka obowiązku, ale z pewnego punktu widzenia można ją uznać także za etykę zasad. Istnieją różne uzasadnienia deontologii – można ją postrzegać w perspektywie sprawcy określonych działań lub w perspektywie osoby dotkniętej tymi działaniami, ale możliwe są również ujęcia podmiotowo neutralne²¹.

Deontologia może też stanowić dobrą podstawę dla wszelkich kodyfikacji etycznych. Deontologia to „etyka normatywna z uwagi na określoną dziedzinę aktywności ludzkiej”, natomiast deontologizm to „kierunek w etyce, głoszący, że moralność jest domeną prawa moralnego i obowiązku jego przestrzegania; wartość moralna czynu zależy od tego, czy stanowi on wypełnienie tego obowiązku”²². O ile deontologia abstrahuje od skutków naszych moralnych wyborów, o tyle konsekwencjalizm, utożsamiany niekiedy wprost z utilitaryzmem, wręcz przeciwnie – jest na nich skoncentrowany, ponieważ „wartość moralna czynu mierzona jest jego konsekwencjami”²³. Nazwę „konsekwencjalizm” wprowadziła w 1958 r. brytyjska filozofka G.E.M. Anscombe.

¹⁷ W. Kaczyńska, *W poszukiwaniu normatywnych i aksjologicznych podstaw etyki niesienia pomocy* [w:] *eadem, O etyce służb społecznych*, Warszawa 2010, s. 309–313.

¹⁸ Szerzej: T. Przesławski, *Rola etyki...*

¹⁹ J. Nowacki, *O zakresach stosunków społecznych normowanych przez prawo i przez moralność*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1958, Seria I, nr 9, s. 32–33.

²⁰ J. Zajadło, *Pojęcie i koncepcje etyki prawniczej* [w:] *Encyklopedia filozofii...*

²¹ *Encyklopedia filozofii*, t. I: A–K, red. T. Honderich, Poznań 1998, s. 221–224.

²² *Leksykon filozofii współczesnej*, red. J. Herbut, Lublin 1997, s. 107 i n.

²³ Szerzej na temat konsekwencjalizmu: G. Dorrien, *Kantian Reason and Hegelian Spirit: The Idealistic Logic of Modern Theology*, Oxford 2015, s. 553; B. Hooker, *Ideal Code, Real World: A Rule-consequentialist Theory of Morality*, New York 2002; K. Saja, *Etyka normatywna. Między konsekwencjalizmem a deontologią*, Kraków 2015.

P. Łabieniec rozważa m.in., która z głównych teorii etycznych: etyka cnoty, etyka obowiązku (etyka deontyczna) czy etyka konsekwencji jest najbliższa etyce zawodowej prawników. Patrząc na współczesne kodeksy etyki prawniczej, autor ten wskazuje, że najwięcej wspólnego mają one z konsekwencjalizmem²⁴. Przeciwnością konsekwencjalizmu jest niekonsekwencjalizm, który może koncentrować się zarówno na przedmiocie (tak deontologia), jak i na podmiocie. Konsekwencjalizm jest jednak pojęciem szerszym, a utilitaryzm jest tylko jedną z możliwych postaci konsekwencjalizmu²⁵.

Etyka prawnicza – istota zagadnienia

Etyka prawnicza jest jednak głównie etyką normatywną o charakterze deontologicznym. W rezultacie nie przez przypadek jest dziedziną w dużej mierze skodyfikowaną w różnego rodzaju dokumentach uchwalanych w ramach poszczególnych zawodów prawniczych²⁶. Nie można jednak nie dostrzec, że etyka prawnicza będzie w coraz większym stopniu oparta na hybrydowych teoriach etycznych, nie powinna bowiem abstrahować od pewnego koncyliacyjnego tonu i prób poszukiwania kompromisu pomiędzy deontologią, konsekwencjalizmem i aretologią.

U progu XXI w. zaistniał klimat intelektualny do rozwoju debaty dotyczącej etyki prawniczej. Składało się na niego szereg elementów o różnym charakterze i zasięgu, z których nie wszystkie można oceniać pozytywnie. Niemniej fakt, że pewne zjawiska negatywne przyczyniły się i przyczyniają nadal do zainteresowania zagadnieniami etycznymi, nie może być ignorowany. Jest to tym bardziej istotne, że często właśnie negatywne zjawiska ukierunkowują debatę. Jest to szczególnie widoczne właśnie w tych regulacjach prawnych, w których bezpośrednio i dominującą racją są oceny etyczne (moralizm prawa) bądź dobro podmiotów im podlegających (paternalizm prawa). Teza, że granicą moralistycznej i paternalistycznej motywacji dla stanowienia prawa są wówczas zasady i wartości konstytucyjne²⁷, jest słuszna, tyle że normy konstytucyjne mają tak ogólny charakter, że problem uzasadnienia etycznego dla norm prawnych przesuwają się w szerokim zakresie na ustawodawstwo zwykłe, zależne od aktualnej większości parlamentarnej. Na marginesie zauważyć wypada, że sama konstytucja może być przedmiotem procesu prawodawczego, w którym rola norm etycznych staje się kwestią otwartą dla ugrupowań dokonujących zmian konstytucyjnych.

²⁴ P. Łabieniec, *Etyka – etyka zawodowa – prawo (zarys problematyki)*, „Prokurator” 2002, nr 2.

²⁵ *Konsekwencjalizm* [w:] *Encyklopedia filozofii*, t. I: A–K, red. T. Honderich, Poznań 1998, s. 43; A. Stoiński, *Przegląd wybranych odmian konsekwencjalizmu w etyce* [w:] *Etyka o współczesności. Współczesność...*, s. 66 i n.

²⁶ J. Zajadło, *Po co prawnikom filozofia prawa?*, Warszawa 2008.

²⁷ W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011, s. 156.

Mówiąc o pośrednim oddziaływaniu moralności na prawo, uwzględniamy i to zapatrywanie, że są normy prawne typu kompetencyjnego, procesowego, porządkowego, do których nie możemy bezpośrednio przyłożyć oceny moralnej, gdyż spełniają tylko funkcję służebną wobec innych norm zawierających w sobie podkład moralny²⁸. Rozważania o dobrach podstawowych realizowanych za pośrednictwem tych norm mogą być prowadzone w szerszym kontekście typu zapewnienia poczucia różnych odmian bezpieczeństwa, np. osobistego, socjalnego, prawnego czy społecznego.

Inną sprawą jest natomiast typ moralności, jaką bierze się przy ocenie zachowania, czy podstawą mają być jedynie skutki społeczne, czy także motywacja takiego zachowania. W zależności od podejścia moralnego zobiektywizowanego bądź zsubiektywizowanego może ona utożsamiać się bądź różnić z oceną prawną.

M. Ossowska wskazuje np., że prawo wyprzedza moralność większej części społeczeństwa, która nie była objęta dotychczas refleksją moralną, np. równouprawnienie dzieci nieślubnych, równouprawnienie kobiet²⁹. Z inną sytuacją będziemy mieli do czynienia, gdy prawo narzuca wzorce zachowań niezgodne z moralnością ogółu społeczeństwa.

Zauważyć należy, że mniej więcej w połowie XX w. miał miejsce w filozofii tzw. zwrot etyczny³⁰ – orientacja teoretyczno-metodologiczna w antropologii kulturowej, zwana również zwrotem etyczno-politycznym lub zwrotem ku zaangażowaniu. Jego początki sięgają lat 60. XX w. i są związane z kontekstem euro-amerykańskim, choć narodziły się głównie w procesie postępującej dekolonizacji krajów tzw. Trzeciego Świata. Zwrot etyczny w Polsce wiąże się z przemianami transformacyjnymi po 1989 r. Także rozwój kapitalizmu wpłynął na pytanie o kształt antropologii i jej roli w życiu społecznym w kontekście nowego systemu.

Zwrot ten oznaczał nie tylko zwiększone zainteresowanie zagadnieniami praktycznymi, ale przede wszystkim daleko idące odrzucenie dominującego do tej pory scjentyistycznego stawiania nauki jako wzorca racjonalności dla innych dziedzin aktywności człowieka. Według zyskujących coraz więcej zwolenników poglądów w sferze praktycznej albo mają zastosowanie nieco inne kryteria racjonalności niż w nauce, co wynika z różnic między działalnością poznawczą i praktyczną, albo wręcz to racjonalność praktyczna jest wzorcowa dla innych dziedzin aktywności człowieka. Od lat 90. XX w. możemy natomiast mówić o czymś w rodzaju drugiej fali zwrotu etyczno-politycznego. Orientacja wiąże się m.in. z postacią N. Scheper-Hughes i jej krytycznym nastawieniem do nurtu ponowoczesności. Jej zdaniem refleksja postmodernistyczna – poprzez promowanie idei antropologii bez granic

²⁸ Z. Ziemiński, *Etyczne problemy prawoznawstwa*, Wrocław 1972, s. 119.

²⁹ M. Ossowska, *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Warszawa 1986.

³⁰ Por. M. Paździora, *Uprzywilejowanie praktyki, czyli o tzw. zwrocie praktycznym w teorii i jego konsekwencjach [w:] Z zagadnień teorii i filozofii prawa. Ponowoczesność*, red. M. Błachut, Wrocław 2007.

(dopuszczającej do głosu wiele prawd) – „zawiesiła etykę” w kontaktach z Innymi. Badaczka odrzuca więc relatywizowanie myśli i rozumu na rzecz rozważań etycznych, czyli tego, jak ludzie zachowują się w stosunku do siebie³¹.

Niewątpliwie zwrot praktyczny zapoczątkował ponowne zainteresowanie tymi zagadnieniami, które przez dłuższy czas były traktowane marginalnie, ustępując miejsca kwestiom normatywnym *sensu stricto*. Kategorie reguł i zasad postępowania stanowiące główny przedmiot zainteresowania etyki w ostatnich dekadach przed zwrotem etycznym zostały uzupełnione o kategorie odnoszące się do podmiotów moralności, takich jak cnoty czy moralna odpowiedzialność, a także wspólnotowo kształtowana tożsamość³². Dzięki temu istnieje hermeneutyka norm moralnych, a więc również historia moralności. Z punktu widzenia etyki prawniczej jest to o tyle istotne, że w jej ramach często zakłada się, iż jest ona nie tylko sferą norm postępowania, ale też źródłem tożsamości prawników. Po drugie, na zwrot praktyczny w filozofii nałożyła się popularność funkcjonalizmu w naukach społecznych. Szczególnie istotna w tym zakresie jest myśl T. Parsonsa, który dostrzegał w społeczeństwie szczególną rolę wolnych zawodów, w tym zawodów prawniczych.

W toku wszelkich zmian społecznych występują dwa istotne procesy, tj. dyferencjacja i integracja. Pierwszy „polega na wyodrębnianiu się w społeczeństwie coraz to nowych funkcji i odpowiadających im nowych ról i grup. Rodzi to coraz poważniejsze problemy koordynacji, które muszą być rozwiązywane przez tworzenie nowych systemów norm i wartości, przystosowanych do nowych – bardziej złożonych stosunków. Rosnąca złożoność struktury społecznej nieustannie powoduje, że wzory kulturowe muszą być coraz bardziej ogólne. Proces integracji polega na wytwarzaniu się adekwatnych środków kontroli społecznej”. W związku z tym istotną rolę we współczesnych społeczeństwach pełnią tzw. wolne zawody, dzięki którym możliwe jest stosowanie owych coraz ogólniej sformułowanych wzorów kulturowych w odniesieniu do konkretnych przypadków³³.

Wolny zawód to pojęcie używane w języku prawnym i prawniczym oraz w praktyce gospodarczej, nieposiadające definicji normatywnej, która identyfikowałaby je wyczerpująco, kategoryzujące niektóre zawody³⁴.

Tym samym owe wolne zawody, a w szczególności prawnicy, posiadają we współczesnych społeczeństwach coraz większe możliwości. W tym miejscu pojawia się pytanie o kontrolę społeczną oraz o sposoby dokonywania aplikacji ogólnych wzorów kultury do poszczególnych przypadków, a więc np. norm prawnych do

³¹ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu. Strategie konstruowania nowej tożsamości antropologii*, Wrocław–Łódź 2014, s. 18; N. Scheper-Hughes, *Prymat etyki. Perspektywa antropologii walczącej* [w:] *Badania w działaniu. Pedagogika i antropologia zaangażowane*, red. H. Červinková, B.D. Gołębniak, Wrocław 2010, s. 403–428.

³² A. MacIntyre, *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, Warszawa 1996.

³³ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2007, s. 823.

³⁴ Zob. np. M. Nowotnik, *Reforma prawa korporacyjnego Unii Europejskiej według komisarza Mario Montiego*, „Palestra” 2003, nr 11–12, s. 201–206.

konkretnych spraw. Jest to bowiem szeroka sfera, w której istnieje etyka zawodowa jako zespół norm regulujących wykonywanie coraz powszechniejszych wolnych zawodów, tym samym jest więc ona swoistym narzędziem samokontroli społecznej.

Nagromadzone przez wieki niezwykle bogate refleksje na temat moralności, warunkujących je czynników i skutków spowodowały, że nazwa „etyka” obrosła w wiele znaczeń, nie zawsze ze sobą zbieżnych. W różnych kierunkach myśli filozoficznej i humanistycznej zagadnienia etyczne są rozmaicie przedstawiane i nierzadko odmiennie interpretowane, ale kwestie te zostaną w tym opracowaniu co najwyżej zasygnalizowane. Wystarczy powiedzieć, że współcześnie mianem etyki określa się ogół (całokształt) refleksji nad moralnością, nad doktrynami etycznymi i poglądami moralnymi, nad wartościami, normami i ocenami etycznymi³⁵.

Za moralne winno być w zasadzie uznawane postępowanie zgodne z normami prawa, które to prawo służy przecież organizowaniu rzeczywistości społecznej. Zgodnie z tym kluczem wypadałoby czytać pouczenia św. Pawła kierowane do Rzymian: „każdy niech będzie poddany władzom, sprawującym rządy nad innymi. Nie ma bowiem władzy, która by nie pochodziła od Boga, a te, które są, zostały ustanowione przez Boga. Kto więc sprzeciwia się władzy – przeciwstawia się porządkowi Bożemu”³⁶.

Nie można również zapomnieć o dialogu czy dyskursie, które są istotne dla wielu teorii etycznych w drugiej połowie XX w. Procesy argumentacji i wypracowywania rozwiązań powinny toczyć się zgodnie z pewnymi uniwersalnymi regułami zapewniającymi ich racjonalność, jak np. powinny być one wolne od przymusu, otwarte na wszystkich zainteresowanych, oparte na równości. Dialog jest także sytuacją mającą fundamentalne znaczenie z punktu widzenia etyki, ponieważ przejawia się w niej szacunek dla innego podmiotu i przyjęcie również za niego moralnej odpowiedzialności³⁷. Można więc powiedzieć, że etyka po zwrocie praktycznym jest w dużej mierze etyką dialogu. „Pojmowanie dialogu – węższe lub szersze – zależy w znacznym stopniu od dziedziny, która się nim zajmuje i posługuje (np. filozofia dialogu). Źródłosłów słowa «dialog» sięga greki. «Dia logos» oznacza rozmowę, ale częściej jest tłumaczony jako zwroty: «w danym spotkaniu, rozmowie między słowami» czy «przepływ znaczeń». W dialogu osoby uczestniczące, będące w danej relacji, dają sobie przestrzeń do wspólnego snucia rozważań, lepszego rozumienia się nawzajem. Traktują się jak równi, jak partnerzy. Są otwarci zarówno na siebie, jak również na opinie innych. Uczą się od siebie nawzajem. Można powiedzieć, że swobodny przepływ treści jest wręcz warunkiem koniecznym, aby dialog w ogóle zaistniał”³⁸.

³⁵ *Etyka zawodów prawniczych*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Warszawa 2006, s. 13.

³⁶ Rz 13,1–2.

³⁷ J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego*, t. I: *Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, Warszawa 1999; *idem, Teoria działania komunikacyjnego*, t. II: *Przyczynek do krytyki rozumu funkcjonalnego*, Warszawa 2002;

³⁸ <https://epale.ec.europa.eu/pl/blog/dialog-czym-jest-i-dlaczego-tak-go-potrzebujemy> (8.01.2021).

Innym pojęciem, o którym należy wspomnieć w tym kontekście, jest podmiot i związane z nim kwestie tożsamości i osoby. Zwrot praktyczny zapoczątkował ponowne zainteresowanie tymi zagadnieniami, które przez dłuższy czas były traktowane marginalnie, ustępując miejsca kwestiom normatywnym *sensu stricto*. Mówiąc inaczej: „kategorie reguł i zasad postępowania stanowiące główny przedmiot zainteresowania etyki w ostatnich dekadach przed zwrotem etycznym zostały poszerzone i uzupełnione o kategorie odnoszące się do podmiotów moralności, takich jak cnoty czy moralna odpowiedzialność, a także wspólnotowo kształtowana tożsamość”³⁹.

Szczególłą rolę we współczesnych społeczeństwach pełnią wolne zawody, dzięki którym możliwe jest stosowanie owych coraz bardziej ogólnych wzorów kulturowych do konkretnych przypadków⁴⁰. Wolne zawody, a w szczególności prawnicy, posiadają obecnie coraz większą władzę. Jest to sfera, w której istnieje etyka zawodowa jako zespół norm regulujących wykonywanie wolnych zawodów, a więc jest ona swego rodzaju narzędziem rozpowszechniającej się samokontroli społecznej istniejącej tam, gdzie ze względu na szczególną pozycję wolnych zawodów oraz poziom skomplikowania ich czynności tradycyjne środki kontroli społecznej zawodzą. Dla prawników oznacza to, że ich funkcje polegają na tym, iż stanowią oni warstwę spajającą w strukturze społecznej dzięki pewnemu „zintegrowaniu” z autorytetem władzy oraz w pewnej mierze samodzielnej opiece nad tradycją prawną – stanowią oni „rodzaj «drugiej» linii obrony przeciwko rozkładowym następstwom konfliktu społecznego” oraz rodzaj „buforu pomiędzy władzą ustawodawczą i organami wykonawczymi a ogółem społeczeństwa”. Dla etyki prawniczej oznacza to szczególne zainteresowanie kategorią ról zawodowych i kontroli nad wykonywaniem zawodu⁴¹.

Z kolei deregulacja jawiła się wówczas i często jawi się do dziś jako najlepszy sposób przeciwdziałania tego typu zjawiskom. Oczywiście w krótkim czasie pojawiły się odmienne koncepcje walki z korupcją, w tym także odwołujące się do kwestii etycznych. Z punktu widzenia etyki prawniczej istotne jest przede wszystkim to, że debata ta zapoczątkowała szerokie zainteresowanie standardami etycznymi życia publicznego i pełnienia służby publicznej. Deregulacja zawodów zaufania publicznego została wprowadzona ustawą z dnia 9 maja 2014 r. o ułatwieniu dostępu do wykonywania niektórych zawodów regulowanych (Dz.U. 2014, poz. 768 ze zm.). Dotyczy 82 zawodów technicznych, w tym archi-

³⁹ A. MacIntyre, *Dziedzictwo cnoty...*; *idem*, *Czyja sprawiedliwość? Jaka racjonalność?*, Warszawa 2007; Ch. Taylor, *Etyka autentyczności*, Kraków 1996; *idem*, *Źródła podmiotowości: narodziły tożsamości nowoczesnej*, Warszawa 2001.

⁴⁰ J. Winczorek, *Czy istnieje etyka prawnicza? Kilka uwag ze stanowiska socjologicznej teorii norm* [w:] *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Warszawa 2011, s. 39.

⁴¹ Zob. np. E. Łojko, *O roli zawodów prawniczych w dzisiejszym społeczeństwie*, „Palestra” 1997, nr 3–4.

tektów i urbanistów, oraz 9 zawodów należących do szeroko rozumianego rynku finansowego (m.in. doradcy podatkowi i biegli rewidenci). Zakłada ona ograniczenie lub likwidację wymogów w dostępie do wybranych zawodów. Parlamentarzyści stoją na stanowisku, iż taki zabieg spowoduje wzrost konkurencji, a tym samym obniżkę cen i ułatwi dostęp do usług. W ramach przykładu warto przedstawić zmiany, jakie nastąpiły w zawodzie doradcy podatkowego⁴².

Najbardziej ogólne – a przez to uznawane za najbardziej uniwersalne – określenie standardów etycznych życia publicznego zawiera tzw. „Siedem zasad życia publicznego” sformułowane przez brytyjską Komisję Lorda Nolana w jej raporcie z 1995 r. Zasady te stanowiły istotny wzór dla licznych konkretnych kodeksów etycznych w Europie i na świecie⁴³. Do zasadniczych zasad zaliczane są: bezinteresowność, rzetelność, obiektywizm, odpowiedzialność, uczciwość, przywództwo. Oprócz przypomnienia i potwierdzenia zasad życia publicznego Raport Komisji Nolana sformułował jeszcze trzy inne zalecenia ogólne, które miały być zrealizowane w całej służbie publicznej, tj. stworzenie we wszystkich instytucjach kodeksów postępowania, zapewnienie mechanizmów niezależnej kontroli oraz działania na rzecz kształcenia i propagowania etyki w służbie publicznej. Działania te w założeniu miały się uzupełniać i łącznie przynieść efekt w postaci podniesienia standardów etycznych życia publicznego i pełnienia służby publicznej. Za nieprzestrzeganie wyżej wymienionych zasad Komisja nie przewidywała jednak żadnych prawnych sankcji. Mimo braku bardziej rygorystycznych postulatów w zakresie ich stosowania od początku powstania stały się one podstawą opracowania szczegółowych kodeksów etyki dla wielu grup zawodowych służby publicznej (m.in. menedżerów publicznych, ministrów, organizacji lobbingowych itp.) nie tylko w Wielkiej Brytanii. Z drugiej strony pojawiła się swego rodzaju fala inicjatyw głównie o charakterze politycznym, które punktem centralnym swoich programów uczyniły postulaty wymiany elit rządzących i administrujących państwami ze względu na ich domniemaną nieuczciwość i konieczność zastąpienia ich osobami gwarantującymi postępowanie etyczne. W tym miejscu warto podkreślić, że bezpośrednią przyczyną rozpoczęcia debaty dotyczącej etyki prawniczej w Polsce stały się wnioski, jakie wynikły z badań nad postawami akademickiej młodzieży prawniczej. Odbiły się one szerokim echem głównie dlatego, że ukazywały właśnie wspomnianą atmosferę przyzwolenia na działania nielegalne i nieetyczne, co przejawiało się w znacznych odsetkach studentów prawa gotowych wręczyć łapówkę lub poświadczyc nieprawdę dla dobra swojego klienta. Choć

⁴² Zob. np. na ten temat: K. Sakowska, K. Zapolska, *Deregulacja zawodów zaufania publicznego a bezpieczeństwo gospodarcze. Wybrane zagadnienia* [w:] *Deregulacja zawodów w Polsce*, red. M. Wenclik, Łomża 2015, s. 27 i n.

⁴³ Zob. *Dobro wspólne – władza – korupcja. Konflikt interesów w życiu publicznym*, red. E. Popławska, Warszawa 1997.

badania te przeprowadzone zostały w latach 1996–1997, do dziś często przywoływane są jako podstawowe świadectwo problemów etycznych środowiska prawniczego⁴⁴.

Etyka normatywna zawodów prawniczych

Wśród zagadnień teoretycznych, które stały się zasadniczym przedmiotem debaty dotyczącej etyki prawniczej w ostatnim dziesięcioleciu, widać, że wiele się mówi o etyce normatywnej zawodów prawniczych. Obejmuje ona zagadnienia związane z wykonywaniem zawodów prawniczych, w szczególności takie, które rodzą najwięcej problemów oraz kontrowersji. Niewątpliwie tradycje etyki prawniczej powstały jako spójne i praktyczne sposoby pojmowania etyki prawniczej konkretnych zawodów prawniczych w konkretnych państwach. Tradycje te pozwalają na uporządkowanie podstawowych pojęć etyki prawniczej⁴⁵. Nic więc dziwnego, że w ramach etyki zawodów prawniczych da się wyróżnić etyki poszczególnych zawodów, takie jak etyka adwokacka czy etyka sędziowska⁴⁶.

Dokonując przeglądu szczegółowych zagadnień, które wzbudzają największe zainteresowanie w zakresie etyki normatywnej zawodów prawniczych, można przypuszczać, że staną się one prawdopodobnie przedmiotem dalszych badań. W pierwszej kolejności należy wymienić próby ustalenia katalogu podstawowych zasad etyki prawniczej.

Funkcją takich zasad jest to, że wyrażają one podstawowe wartości poszczególnych zawodów, a obowiązki zawodowe prawników powinny być zawsze interpretowane w sposób nie tylko zgodny z zasadami zawodowymi, ale także w sposób najpełniej je realizujący. Można powiedzieć, że jest to podstawowa dyrektywa interpretacyjna w etyce prawniczej wyrażająca ścisły związek deontologii zawodowej i aksjologii zawodowej. Przykładowo jedyną z propozycji takiego katalogu zasad podstawowych etyki prawniczej jest wyodrębnienie zasady zaufania (lojalności), zasady integralności, zasady niezależności, zasady niezawisłości, zasady bezstronności, zasady staranności i zasady odpowiedzialności. Inną propozycją jest celowe wyodrębnienie zasady autonomii, zasady kompetencji, zasady uczciwości, zasady poufności, zasady konfliktu interesów, zasady reklamy i aktywności oraz zasady honorariów.

⁴⁴ R. Sarkowicz, *O tzw. moralnym kryzysie profesji prawniczej* [w:] *Studia z filozofii prawa*, red. J. Stelmach, Kraków 2003, s. 159–164; *Studenci prawa o swojej przyszłości zawodowej. Wyniki ankiety 1996–1997*, red. E. Łojko, Warszawa 1999.

⁴⁵ P. Skuczyński, *Tradycje etyki prawniczej a nowoczesne zawody prawnicze* [w:] *Etyka – deontologia – prawo*, red. P. Steczkowski, Rzeszów 2008, s. 355 i n.

⁴⁶ J. Zajadło, *Etyka doradcy władz publicznych (na przykładzie afery tzw. Torture Papers)*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 6.

Możliwe jest np. rekonstruowanie zasad etyki prawniczej jako wyrażających pewne wartości zawodowe bezpośrednio na podstawie pewnych faktów społecznych mających wpływ na wyodrębnienie etyki zawodów prawniczych, np. relacji prawnik–klient lub ról zawodowych prawników. W tym ostatnim przypadku można uznać za zasady wartości poszczególnych ról zawodowych, np. lojalność w odniesieniu do roli obrońcy i pełnomocnika, rzetelność w odniesieniu do prawników udzielających porad prawnych, dobrowolność w przypadku prawników będących mediatorami, całkowitą bezstronność w przypadku ról sędziego i arbitra, obiektywizm i praworządność w przypadku roli oskarżyciela (prokuratora), wiarygodność w przypadku notariusza oraz sprawność w przypadku czynności egzekucyjnych (komornika). Oczywiście jest to jedynie pewna propozycja, wydaje się jednak, że mogłaby się ona przyczynić do uporządkowania dyskusji dotyczącej podstawowych zasad etyki prawniczej oraz ułatwić wyjaśnienie związku między różnymi ścisłymi obowiązkami zawodowymi a podstawowymi wartościami, których realizacji one służą.

Wśród zagadnień prawniczej etyki normatywnej o bardziej szczegółowym charakterze należy zwrócić szczególną uwagę na kwestie marketingu usług prawniczych. Jak dotąd był on najczęściej utożsamiany z problematyką pozyskiwania klientów, w tym z zakazem reklamy oraz innych niedopuszczalnych form aktywności oraz z różnymi ograniczeniami co do treści i formy dopuszczalnej informacji o świadczonych przez prawnika usługach prawnych. Niewątpliwie jednak marketing rozumiany jako budowanie pozycji rynkowej jest pojęciem o wiele szerszym i obejmuje też sposoby utrzymania klienta, z którym dany podmiot już współpracuje, co bywa ujmowane jako tzw. marketing relacyjny. Dla badań z zakresu etyki prawniczej istotne wydaje się, w jakim stosunku pozostają do siebie tak rozumiany marketing oraz etyka prawnicza⁴⁷.

Jeśli bowiem związane z nim techniki służą budowaniu lojalności klienta w stosunku do prawnika, a jednocześnie prawnicy zobowiązani są do etycznej lojalności wobec swoich klientów, to nie ma tutaj sprzeczności, a wręcz przeciwnie – występuje pewna komplementarność ułatwiająca wypracowanie harmonijnej współpracy prawnika i klienta.

Kolejnym zagadnieniem wymagającym pogłębionych studiów jest tajemnica zawodowa. Wzbudza ono sporo kontrowersji związanych z różnego rodzaju ingerencją w jej zakres, jak np. możliwość zwolnienia z niej prawnika w pewnych okolicznościach w postępowaniu karnym, nałożenie na prawników obowiązków wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, jak i wyłączenie spod ochrony prawnej korespondencji prowadzonej w ramach przedsiębiorstwa przez prawnika zatrudnionego w przedsiębiorstwie⁴⁸. Od-

⁴⁷ Por. M. Bobrowicz, *Marketing usług prawniczych, czyli jak wyprzedzić konkurencję*, Warszawa 2001.

⁴⁸ *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Warszawa 2006, s. 192 i n.

biegając od szczególnie istotnych w praktyce pytań o zasadność tego typu ingerencji, które określane bywają mianem „erozji tajemnicy zawodowej”, istnieje również szereg pytań teoretycznych, przede wszystkim o charakter tajemnicy zawodowej.

Kwestią fundamentalną jest, w jakiej relacji pozostają do siebie obowiązek etyczny zachowania tajemnicy oraz jej prawna ochrona, a więc czy wspomniane ingerencje dotyczą jedynie drugiej, czy też pierwszej sfery. Ponadto należy zauważyć, że ingerencje te mają niejednorodny charakter i niektóre z nich można zakwalifikować jako wyjątki od tajemnicy, inne natomiast jako ograniczenie jej zakresu przedmiotowego. Istotne jest także pytanie o granice ingerencji ustawodawcy w tym zakresie.

O tajemnicy mówi się jako o wiadomości znanej osobie, której tajemnica ta dotyczy, oraz innym osobom, którym wiedza ta została udostępniona w związku z pełnieniem określonej roli społecznej (zawodu lub funkcji). Istotą i granicą tajemnicy jest niejawnosc, dlatego też dostęp do niej jest ograniczony uprawnieniem kręgu osób wtajemniczonych. Podkreślić należy, że tajemnicą może być tylko wiadomość prawdziwa. Ujawnienie przez powiernika tajemnicy wiadomości przez niego zmyślonej nie może stanowić naruszenia. Prawdziwość ma jednak charakter subiektywny, bo to właśnie powiernik musi być przekonany, iż posiadana przez niego informacja nie jest fałszywa. Konstytutywnym elementem tajemnicy zawodowej jest to, aby została ona poznana w związku z wykonywaną profesją, która z istoty swej umożliwia „wejście w posiadanie” cudzego sekretu⁴⁹.

Istotne i wymagające dalszych badań jest zagadnienie konfliktu interesów. W tym zakresie niezbędne wydaje się przede wszystkim uporządkowanie podstawowych pojęć i sytuacji, w których konflikt interesów występuje. Chodzi przede wszystkim o tzw. konfiguracje podmiotowe konfliktu interesów, a więc o przeanalizowanie, jakie relacje z jakimi podmiotami powodują, że prawnik znajduje się w pozycji osoby reprezentującej jednocześnie dwa lub więcej sprzecznych ze sobą interesów. Jak dotąd wyróżnia się przede wszystkim konflikt interesów między interesem klienta a interesem prawnika, między interesem osób trzecich, z którymi prawnik jest związany, a interesem klienta oraz między interesami dwóch lub więcej klientów aktualnych lub między byłym klientem a klientem aktualnym⁵⁰.

Status etyki prawniczej i jej norm

Drugim obszarem zainteresowania etyki prawniczej są kwestie statusu etyki prawniczej i jej norm. Można je odczytywać jako część szerszego sporu o tzw. pozycję etyk zawodowych w stosunku do etyki ogólnej. Istnieje w tym zakresie

⁴⁹ Por. J. Szczepański, *Czynniki kształtujące zawód i strukturę zawodową* [w:] *Socjologia zawodów*, red. A. Sarapata, Warszawa 1965, s. 17.

⁵⁰ Por. S. Zabłocki, *Zakaz obrony kilku oskarżonych przez jednego obrońcę w sytuacji kolizyjnej (część I)*, „Palestra” 1993, nr 11.

szeroka gama stanowisk, począwszy od różnego rodzaju sceptycyzmu w stosunku do wartości poznawczej i praktycznej etyki prawniczej, po kompleksowe ujęcia zjawiska etyki prawniczej, które można określić jako teorie etyki prawniczej. Nie wszystkie zyskały rozwinięcie pozwalające na ich syntetyczne omówienie, nie taki jest zresztą cel niniejszego opracowania. Warto jednak zaznaczyć, że w debacie dotyczącej etyki prawniczej są one wszystkie w mniejszym lub większym stopniu reprezentowane⁵¹.

W Polsce ten proces rozpoczął się w latach 90. XX w. Wiele różnych zawodów zapragnęło uzyskać status „zawodu zaufania publicznego”, a tym samym zwiększyć swoją niezależność potrzebną, jak argumentowano, „by dbać o interes publiczny” czy według słów przeciwników tego procesu – „by zapewnić sobie mocniejszą, monopolistyczną pozycję na rynku”. Status zawodu zaufania publicznego oznacza bowiem znaczne zwiększenie kompetencji samorządu i np. jego wpływ na liczbę nowych członków stanowiących konkurencję dla już działających na rynku (ograniczają to nowe przepisy zmieniające formę rekrutacji). Do zawodów zaufania publicznego zalicza się zasadniczo profesje polegające na wykonywaniu zadań o szczególnym charakterze z punktu widzenia zadań publicznych i z troski o realizację interesu publicznego. Przyjmuje się, że zawody te są bliskie, choć nie tożsame, z wolnymi zawodami. Nie wszyscy przedstawiciele wolnych zawodów zrzeszeni są w samorządach zawodowych, a więc nie są oni przedstawicielami zawodu zaufania publicznego. Istnieją także zawody niebędące zawodami zaufania publicznego, a które są zorganizowane w korporacje.

Za swego rodzaju osiągnięcie można jednak uznać, że w polskiej literaturze istnieją stanowiska, które można określić jako teorie etyki prawniczej⁵². Należą do nich: teoria etyki sytuacyjnej prawnika oraz wielopłaszczyznowa teoria etyki prawniczej. Warto również zaznaczyć, że wśród problemów teoretycznych etyki prawniczej szczególne miejsce zajmuje zagadnienie statusu kodeksów etyki zawodowej i zasadności ich tworzenia⁵³.

Sceptycyzm wobec etyki prawniczej opiera się z reguły na tezie, że pełni ona w społeczeństwie funkcje odmienne niż są deklarowane przez jej zwolenników. W wersji radykalnej teza ta głosi, że etyka prawnicza to rodzaj prawniczej ideologii służącej realizacji interesów społecznej grupy prawników, zrzucenia z siebie przez nich odpowiedzialności oraz instrument dominacji nad innymi grupami społecznymi, w szczególności klientami. Na tej podstawie można powiedzieć, że w etyce prawniczej istnieje problem odideologizowania i nadania jej krytycznego charakteru.

W odniesieniu do takich instytucji publicznych, jak sądy, prokuratura itp., ów sceptycyzm etyczny wydaje się uzasadniać szczególną ostrożność w działaniu. Prze-

⁵¹ Zob. P. Skuczyński, *Status etyki prawniczej*, Warszawa 2010.

⁵² M. Pieniążek, *Etyka sytuacyjna prawnika*, Warszawa 2008; P. Skuczyński, *Status etyki...*

⁵³ P. Skuczyński, *Etyka prawnicza [w:] Leksykon etyki prawniczej. 100 podstawowych pojęć*, red. P. Skuczyński, S. Sykuna, Warszawa 2013.

mawia raczej za postawą neutralności moralnej prawników (jeżeli jest ona możliwa) niż za koniecznością zaangażowania się po stronie któregoś z systemów etycznych.

Stanowisko pośrednie głosi natomiast, że etyka prawnicza – jak każda etyka zawodowa – jest etyką stosowaną, a więc taką, która z jednej strony na gruncie wielkich teorii etycznych formułuje ogólne zasady etyki, z drugiej natomiast badając różne praktyki społeczne, systematyzuje występujące w nich dylematy moralne i poucza, w jaki sposób można za pomocą zasad sytuacyjnie rozwiązywać dylematy.

Przypomnijmy, że „etyka stosowana jest to świadome lub nieświadome aplikowanie pewnych koncepcji etyki normatywnej do konkretnych, praktycznych problemów etycznych w celu normatywnego rozstrzygnięcia o powinnościach, obowiązkach, dobru, złu, cnotach oraz wadach w konkretnych sytuacjach lub typach sytuacji zwanych problemami etycznymi. Przedmiotem badań etyki stosowanej są zazwyczaj kwestie bioetyczne (np. aborcja, eutanazja, zapłodnienia *in vitro*, badania naukowe z udziałem ludzi, problem zakresu ochrony zwierząt), kwestie etyki społecznej (np. terroryzm, wojna sprawiedliwa, samoobrona, sprawiedliwy podział dóbr, prawa autorskie, piractwo komputerowe) czy kwestie etyki seksu (np. pornografia, prostytutka, pedofilia, homoseksualizm). Przedmiotem jej zainteresowania są też etyki zawodowe, np. etyka badań naukowych, biznesu, etyka lekarska, prawnicza, inżynierska, nauczycielska, dziennikarska itd.”⁵⁴.

Dostosowując ogólne zasady etyczne do specyfiki praktyki prawa, rzadko przestaje ona jedynie na formułowaniu dylematów i wskazówek, w jaki sposób sobie z nimi radzić. Jest ona bowiem w stanie wypracowywać to, co w skali całego społeczeństwa jest coraz mniej możliwe, tj. zbiory obowiązków zawodowych, które służą realizacji wartości zawodowych. Dzięki temu pełni ona dwie bardzo istotne funkcje każdej etyki: reguluje postępowanie ludzi oraz jest źródłem ich tożsamości. Nie jest więc ona jedynie etyką stosowaną, ale praktycznie odrębnym szczególnym sposobem funkcjonowania moralności we współczesnych społeczeństwach. Kolejnym obszarem zainteresowania badaczy-teoretyków, o którym należy wspomnieć, jest relacja między etyką prawniczą a klasycznymi zagadnieniami teorii i filozofii prawa. Jest to sfera, w której mimo istnienia ciekawych merytorycznie opracowań w dalszym ciągu pozostaje wiele tematów do badań⁵⁵.

Podsumowanie – praktyczne problemy rozwoju etyki prawniczej

Wśród problemów praktycznych, które wyznaczają kierunki rozwoju etyki prawniczej w Polsce, można na pierwszym miejscu wskazać kwestie kodeksów etyki zawodowej poszczególnych zawodów prawniczych. Oczywiście kodyfikacja

⁵⁴ <http://etykapraktyczna.pl/encyklopedia/etyka> (8.01.2021 r.).

⁵⁵ T. Stawecki, *Etyka prawnicza a filozofia prawa* [w:] *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Warszawa 2006, s. 131 i n.

etyki zawodów prawniczych w zasadzie już jest za nami, ponieważ oprócz Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu, który w swojej pierwszej postaci został przyjęty przez Naczelną Radę Adwokacką w 1961 r., a który dziś obowiązuje w wersji przyjętej w 1998 r., w ostatnim czasie nastąpił dynamiczny rozwój kodeksów etyki zawodów prawniczych w Polsce. „W ostatnim dwudziestoleciu uchwalano bowiem m.in. w 1987 r. pierwsze Zasady Etyki Zawodu Radcy Prawnego, które w 2008 r. zostały zastąpione przez Kodeks Etyki Radcy Prawnego, w 1997 r. Kodeks Etyki Zawodowej Notariusza, w 2001 r. Kodeks Etyki Zawodowej Komornika, w 2002 r. Zbiór Zasad Etycznych Prokuratora oraz Zbiór Zasad Postępowania Sędziów, a w 2003 r. Zbiór Zasad Etyki Zawodowej Sędziów”⁵⁶.

Nie można również pominąć zagadnień, które dotyczą ukierunkowania debaty na temat etyki prawniczej. Tymi zagadnieniami są problemy instytucjonalne sądownictwa i zawodów prawniczych. Oczywiście nie są to kwestie przynależące jednoznacznie do etyki prawniczej, jednak nie można pominąć związku między kształtem instytucji sądownictwa i zawodów prawniczych a normami etyki zawodowej. Związek ten jest skomplikowany. To od instytucji zależy treść norm etyki zawodowej w tym sensie, że normy ustawowe z reguły w dużej mierze wyznaczają określone role zawodowe wykonywane w ramach poszczególnych zawodów prawniczych, a więc decydują o najważniejszych zadaniach powierzonych przedstawicielom poszczególnych zawodów czy wykonywanych w ich ramach danych czynnościach zawodowych, a także o formach wykonywania zawodu itp.

Pisze o tym m.in. P. Skuczyński, zauważając, że „gdy instytucje te są ukształtowane w sposób przemyślany i zorganizowany oraz mają spójny charakter, możliwe jest sformułowanie katalogu precyzyjnych i spójnych obowiązków zawodowych dla poszczególnych zawodów prawniczych. Ograniczone są bowiem wówczas praktycznie do minimum szanse pojawienia się poważnych konfliktów wartości lub konfliktów ról w ramach poszczególnych zawodów”⁵⁷. Oczywiście, nigdy nie można mieć pewności, że takich sytuacji nie będzie i są one charakterystyczną cechą norm etycznych, aczkolwiek złe instytucje mogą wywoływać tego typu konflikty, które inaczej w ogóle by nie wystąpiły lub przynajmniej ryzyko ich wystąpienia byłoby o wiele mniejsze⁵⁸.

Bibliografia

Bobrowicz M., *Marketing usług prawniczych, czyli jak wyprzedzić konkurencję*, Warszawa 2001.
Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011.

⁵⁶ Por. P. Skuczyński, *Główne kierunki rozwoju etyki prawniczej w Polsce*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/11327/G%C5%82%C3%B3wne_kierunki_rozwoju_etyki_prawniczej_w_Polsce.pdf?sequence=1&isAllowed=y (8.01.2021).

⁵⁷ *Ibidem*, s. 39.

⁵⁸ *Niezależność sądownictwa i zawodów prawniczych jako fundamenty państwa prawa. Wyzwania współczesności*, red. T. Wardyński, M. Niziołek, Warszawa 2009.

- Chrupała-Pniak M., Grabowski D., *Etyka pracy, przywiązanie organizacyjne a gotowość do podejmowania działań nieetycznych zachowań proorganizacyjnych – raport z badań*, „Psychologia Społeczna” 2016, nr XI.
- Czajowski J., *Człowiek w nauce Jana Pawła II*, Rzym 1983.
- Dawidowicz W., *Wstęp do nauk prawno-administracyjnych*, Warszawa 1974.
- Dobro wspólne – władza – korupcja. Konflikt interesów w życiu publicznym*, red. E. Popławska, Warszawa 1997.
- Dorrien G., *Kantian Reason and Hegelian Spirit: The Idealistic Logic of Modern Theology*, Oxford 2015.
- Etyka, problemy* [w:] *Encyklopedia filozofii*, t. I: A–K, red. T. Honderich, Poznań 1998.
- Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Warszawa 2006.
- Habermas J., *Teoria działania komunikacyjnego*, t. I: *Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, Warszawa 1999.
- Habermas J., *Teoria działania komunikacyjnego*, t. II: *Przyczynek do krytyki rozumu funkcjonalnego*, Warszawa 2002.
- Hartman J., Woleński J., *Wiedza o etyce*, Bielsko-Biała 2009.
- Hooker B., *Ideal Code, Real World: A Rule-consequentialist Theory of Morality*, New York 2002.
- Kaczyńska W., *W poszukiwaniu normatywnych i aksjologicznych podstaw etyki niesienia pomocy* [w:] W. Kaczyńska, *O etyce służb społecznych*, Warszawa 2010.
- Leksykon filozofii współczesnej*, red. J. Herbut, Lublin 1997.
- Łabieniec P., *Etyka – etyka zawodowa – prawo (zarys problematyki)*, „Prokurator” 2002, nr 2.
- Łojko E., *O roli zawodów prawniczych w dzisiejszym społeczeństwie*, „Palestra” 1997, nr 3–4.
- MacIntyre A., *Czyja sprawiedliwość? Jaka racjonalność?*, Warszawa 2007.
- MacIntyre A., *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, Warszawa 1996.
- MacIntyre A., *Krótką historia etyki*, Warszawa 2000.
- Makarewicz J., *Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowe*, Lublin 2009.
- Niezależność sądownictwa i zawodów prawniczych jako fundamenty państwa prawa. Wyzwania współczesności*, red. T. Wardyński, M. Niziołek, Warszawa 2009.
- Nowacki J., *O zakresach stosunków społecznych normowanych przez prawo i przez moralność*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1958, Seria I, nr 9.
- Nowotnik M., *Reforma prawa korporacyjnego Unii Europejskiej według komisarza Mario Montiego*, „Palestra” 2003, nr 11–12.
- Ossowska M., *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Warszawa 1986.
- Paździora M., *Uprzywilejowanie praktyki, czyli o tzw. zwrocie praktycznym w teorii i jego konsekwencjach* [w:] *Z zagadnień teorii i filozofii prawa. Ponowoczesność*, red. M. Błachut, Wrocław 2007.
- Pieniążek M., *Etyka sytuacyjna prawnika*, Warszawa 2008.
- Przesławski T., *Rola etyki w systemie prawnym*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, nr 28.
- Saja K., *Etyka normatywna. Między konsekwencjalizmem a deontologią*, Kraków 2015.
- Sakowska K., Zapolska K., *Deregulacja zawodów zaufania publicznego a bezpieczeństwo gospodarcze. Wybrane zagadnienia* [w:] *Deregulacja zawodów w Polsce*, red. M. Wenclik, Łomża 2015.
- Sarkowicz R., *O tzw. moralnym kryzysie profesji prawniczej* [w:] *Studia z filozofii prawa*, red. J. Stelmach, Kraków 2003.
- Scheper-Hughes N., *Prymat etyki. Perspektywa antropologii walczącej* [w:] *Badania w działaniu. Pedagogika i antropologia zaangażowane*, red. H. Červinková, B.D. Gołębniak, Wrocław 2010.
- Skuczyński P., *Etyka prawnicza* [w:] *Leksykon etyki prawniczej. 100 podstawowych pojęć*, red. P. Skuczyński, S. Sykuna, Warszawa 2013.
- Skuczyński P., *Główne kierunki rozwoju etyki prawniczej w Polsce*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/11327/G%C5%82%C3%B3wne_kierunki_rozwoju_etyki_prawniczej_w_Polsce.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

- Skuczyński P., *Status etyki prawniczej*, Warszawa 2010.
- Skuczyński P., *Tradycje etyki prawniczej a nowoczesne zawody prawnicze* [w:] *Etyka – deontologia – prawo*, red. P. Steczkowski, Rzeszów 2008.
- Słownik języka polskiego*, t. I, red. M. Szymczyk, Warszawa 1978.
- Songin-Mokrzan M., *Zwrot ku zaangażowaniu. Strategie konstruowania nowej tożsamości antropologii*, Wrocław–Łódź 2014.
- Stanek A., *Kodeks etyczny jako narzędzie zarządzania relacjami z pracownikami*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2000, vol. 4.
- Stawecki T., *Etyka prawnicza a filozofia prawa* [w:] *Etyka zawodów prawniczych. Etyka prawnicza*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Warszawa 2006.
- Stoiński A., *Przegląd wybranych odmian konsekwencjalizmu w etyce* [w:] *Etyka o współczesności. Współczesność w etyce*, red. D. Sepczyńska, M. Jawor, A. Stoiński, Olsztyn 2016.
- Studenci prawa o swojej przyszłości zawodowej. Wyniki ankiety 1996–1997*, red. E. Łojko, Warszawa 1999.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2007.
- Szczepański J., *Czynniki kształtujące zawód i strukturę zawodową* [w:] *Socjologia zawodów*, red. A. Sarapata, Warszawa 1965.
- Ślipko T., *Zarys etyki ogólnej*, Kraków 2002.
- Taylor Ch., *Etyka autentyczności*, Kraków 1996.
- Taylor Ch., *Źródła podmiotowości: narodziny tożsamości nowoczesnej*, Warszawa 2001.
- Tokarczyk R., *Etyka prawnicza*, Warszawa 2011.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. A–J, red. S. Dubisz, Warszawa 2008.
- Wielka encyklopedia Oxford*, t. V, Warszawa 2008.
- Winczorek J., *Czy istnieje etyka prawnicza? Kilka uwag ze stanowiska socjologicznej teorii norm* [w:] *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Warszawa 2011.
- Wiśniewski R., *Za i przeciw kodyfikacjom etycznym firm*, „Diametros” 2005, nr 6.
- Zabłocki S., *Zakaz obrony kilku oskarżonych przez jednego obrońcę w sytuacji kolizyjnej (część I)*, „Palestra” 1993, nr 11.
- Zajadło J., *Etyka doradcy władz publicznych (na przykładzie afery tzw. Torture Papers)*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 6.
- Zajadło J., *Po co prawnikom filozofia prawa?*, Warszawa 2008.
- Ziemiński Z., *Etyczne problemy prawoznawstwa*, Wrocław 1972.
- Ziobrowski J., *Struktury uzasadniania przekonań moralnych* [w:] *Etyka o współczesności. Współczesność w etyce*, red. D. Sepczyńska, M. Jawor, A. Stoiński, Olsztyn 2016.

Streszczenie

W artykule zdefiniowano pojęcia etyki, prawa, etyki prawniczej, a także przedstawiono podział etyki na różne rodzaje. Określono również pojęcie kodeksu etyki zawodowej oraz opisano synergię etyki oraz prawa. Analizie poddano typy etyki prawniczej oraz rolę wolnych zawodów, w tym zawodów prawniczych, w społeczeństwie. Opisano standardy etyczne życia publicznego, a także zalecenia ogólne, które mają być realizowane w całej służbie publicznej. Przedstawiono zagadnienia związane z wykonywaniem zawodów prawniczych, a w szczególności etykę normatywną zawodów prawniczych oraz katalog podstawowych zasad etyki prawniczej. Obszarem zainteresowania artykułu objęto też kwestie statusu etyki prawniczej i jej norm, które można odczytywać jako część szerszego sporu o tzw. pozycje etyk zawodowych w stosunku do etyki ogólnej.

Słowa kluczowe: etyka, prawo, etyka prawnicza, zawody prawnicze

LEGAL ETHICS IN POLAND IN THE 21ST CENTURY

Summary

The scientific article defines the notions of ethics, law, legal ethics, and presents the division of ethics into different types. The concept of a code of professional ethics was also defined and the synergy of ethics and law was described. The types of legal ethics and the role of liberal professions, including legal professions, in society were analyzed. The ethical standards of public life are described, as well as general recommendations that are to be implemented in the entire public service. The issues related to the performance of legal professions, in particular the normative ethics of legal professions and a catalog of basic principles of legal ethics, are presented. The article also focuses on the status of legal ethics and its standards, which can be read as part of a wider dispute over the so-called the position of professional ethics in relation to general ethics.

Keywords: ethics, law, legal ethics, legal professions